

АНАЛІЗ ДУХОВНИХ І ПСИХОЛОГІЧНИХ СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИХ ЧИННИКІВ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Із використанням міждисциплінарного підходу аналізуються духовні та психологічні системоутворювальні фактори здоров'язберігальної компетентності вчителів фізичної культури. Досліджується духовна складова здоров'язберігальної компетентності, що має складну структуру і пов'язана з когнітивною сферою та антиципацією і яка у своїй реалізації може відображати вплив колективного несвідомого.

Ключові слова: *здоров'язбереження, компетентність, вчитель фізичної культури, духовність, спорт, кордоцентризм, традиція, українська культура.*

Постановка проблеми

Вступ. Актуальність проблеми аналізу духовних і психологічних системоутворювальних чинників і складових здоров'язберігальної компетентності вчителів фізичної культури обумовлена комплексом професійних питань, серед яких найважливішими є: профілактика загибелі дітей на уроках фізичної культури [11]; попередження негативного впливу фізичного навантаження на організм дитини; потреба коректного і доцільного застосування інноваційних підходів і методів у навчально-виховному процесі; використання психологічних методів для управління навчально-виховним процесом; впровадження інклюзивного навчання; необхідність формування фізично, психічно та духовно здорової людини; впровадження особистісно зорієнтованих підходів до навчання; холістичне, гуманістичне та людиноцентричне [8] спрямування сучасної освіти; використання середовищного підходу в освіті; домінування компетентнісного підходу до формування й аналізу ефективності роботи вчителя і його професійного зростання; питання входження української освіти до світового освітнього простору. Питання виховання та профілактики асоціальної, девіантної [10] та загалом неадекватної поведінки в контексті здоров'язбереження є важливими складовими актуальності. У зв'язку з антропологічною постмодернічною кризою [7] нашого суспільства й активним формуванням духовного підходу як одного з компонентів навчально-виховного процесу, особливої важливості набули питання духовності та її ролі у формуванні здоров'язберігальної компетентності вчителя фізичної культури.

Аналіз останніх досліджень. В Україні дослідженням проблеми здоров'я в контексті професійної діяльності педагога присвячені праці: В. Борицької, О. Башавець, О. Шевчук, В. Бабаліч, О. Ващенко, Ю. Гавриленко, Л. Дудорової, О. Жабокрицької, Н. Урум, О. Леонтєва, С. Кондратюк, А. Полулях, Н. Завидівської, І. Сущевої, О. Коган, В. Кузьменко, Д. Солобчук, А. Чаговець, О. Марків, Л. Соколенко та інших авторів. Праць, що актуалізують проблему здоров'я у формі здорового способу життя та здоров'язбережувальних технологій, орієнтованих на вчителів фізкультури та тренерів в Україні за останні дванадцять років відносно небагато. Це дослідження О. Свиреденко, Н. Блікова, Н. Денисенко, С. Ткачеко. Досліджень, присвячених безпосередньо проблемі формування здоров'язберігальної компетентності у вчителів фізичної культури, є недостатня кількість.

Отже, потреби професійної сфери у зв'язку з недостатньою розробкою проблеми здоров'язберігальної компетентності вчителів фізичної культури, запити суспільства на фізичну і психічну повноцінність його членів, інноваційна спрямованість суспільства постмодерну [8], що потребує активних здорових людей, необхідність сталого розвитку української нації і держави та виживання українського етносу, а також недостатнє висвітлення питань здоров'язберігальної компетентності вчителів фізичної культури в педагогічній літературі обумовлюють значущість та актуальність нашого дослідження.

Як методи ми використали аналіз наукової літератури, педагогічне спостереження та бесіду, а також компетентнісний, антропокультурний, історичний, метафізичний, філософський, системний, проблемний, морфофізіологічний, психологічний, психофізіологічний, міждисциплінарний [3], інноваційний, інтенційний, синергетичний, цивілізаційний, феноменологічний та профілактичний підходи.

Метою нашого дослідження був аналіз системоутворювальних духовних і психологічних чинників формування здоров'язберігальної компетентності вчителів фізичної культури як необхідної умови професійної діяльності і придатності.

Виклад основного матеріалу

Здоров'язберігальна компетентність учителя фізичної культури має складний системний характер і може бути інтегративним показником та індикатором рівня його підготовки і професійної придатності. Керуючись даними наукової літератури та власним баченням, ми визначаємо такі компоненти здоров'язберігальної компетентності: діяльнісний, емоційний, когнітивний, антиципаційний, мотиваційний, комунікативний, вольовий, ціннісний, критичний, темпоральний, професійно-технологічний, поведінковий, ситуаційний, інклюзивний, соціальний. Важливими складовими здоров'язберігальної і професійної компетентності є наявність культури здоров'я та спортивний, командний, здоровий і бойовий дух учителя фізичної культури. Особливе місце в здоров'язберігальній і професійній компетентності займає духовна складова. З представлених компонентів здоров'язберігальної компетентності ми переважно розглянемо духовний та деякою мірою антиципаційний і когнітивний. Для аналізу і побудови моделі здоров'язберігальної компетентності ми застосували психологічний, психофізіологічний та системний підходи [3] і вчення П. Анохіна про функціональні системи [1]. Бачення поставленої проблеми крізь призму вчення про функціональні системи П. Анохіна і системний підхід обумовлюють формування таких загальних вихідних положень, що характеризують здоров'язберігальну компетентність: вона є психологічним та антропологічним феноменом, що має значну часову протяжність та специфіку формування; може бути описана як функціональна система; представляє собою специфічну функціональну систему професійної діяльності; у своїй глибинній структурі зв'язана з Я-концепцією; є цільовою, динамічною; у формуванні й реалізації зорієнтована на кінцевий пристосувальний результат, що уявляється як покращення здоров'я і підвищення рівнів тренуваності й адаптації дитини. Очікуваний результат професійної діяльності вчителя фізичної культури у форматі: покращення здоров'я; позитивної динаміки функціонального стану організму і його систем; підвищення рівнів тренуваності, адаптації, резистентності; профілактики патології і метод здоров'язберігальної компетентності конгруентні та зв'язані онтогенетично, функціонально та динамічно. Мета в системі обумовлює специфіку динамічного структуривання системи

в просторі і часі. Під зазначений очікуваний результат і метод формується мотивація, що також має ієрархічну складну будову, яку можна сформувати, як бажання зробити дитину більш здоровою, адаптивною, і цим закласти підвалини її щастя і добробуту. Тобто мотивацію можна визначити як систему: тренування — здоров'я — адаптація — щастя — життя. Інакше, простіше – основний і кінцевий мотив і шлях — це добробут, життя і щастя. Але з'являються такі проблеми, як муштра учнів, хвороби та летальні випадки при добрих цілях і мотивах. Ми це пояснюємо феноменом падіння мотиву на ціль [5], духовними проблемами, антигуманними невидимими контекстами професійної культури, що склалися історично, та іншими чинниками. Мотивом є бажання зробити дитину щасливою і здоровою, а ціллю — фізична підготовка. Відбувається переродження мотивації, що зводиться до одержання тренувального результату, який може й не реалізуватися через погіршення здоров'я чи смерть дитини. Формула *тренування — здоров'я — адаптація — щастя — життя* перетворюється в простішу *тренування — результат — щастя*. З неї випадають здоров'я, адаптація і життя, як надлишкові, бо вони є контекстуальними і складно вимірюваними. Шлях, що є тренуванням, перетворюється у вічну ціль і водночас кінцевий результат. У сучасній цивілізації важливіше кількість, а не якість [4], а тренувальний результат добре вимірюється на відміну від здоров'я. Тому здоров'я [9; 11] переміщується на периферію, а центруються тренування, навчання і виховання.

При людиноцентричному підході [6; 8; 11] у вчителя фізкультури має бути інше бачення – фізкультура для здоров'я і життя, а не навпаки — життя для фізкультури, як і школа для учня, а не учень для школи. Ми стисло розглянули питання мотивації і її порушення, що натомість залежить від цілей, які ставить перед собою суспільство й освіта. Цілі та коло основних проблем, які притаманні культурі, зокрема професійній, і є індикаторами зв'язку з певними духовними сферами та відображенням структури духовності в цій культурі. Сумнівні цілі можуть бути приховані за декорацією доброти та гуманізму. Викривлені установки спрямовані на навчально-виховний чи тренувальний результат, який ніби кількісно вимірюється і нерідко є занадто завищеним саме за конкретних педагогічних умов і ситуацій, що формуються контекстами цивілізації, професійної культури та традиціями. Водночас вони детермінуються специфікою і періодом існування культури і залежать від стадії її підйому чи занепаду [13]. Рухаючись до свого занепаду, культура з теоцентричної переходить до антропоцентричної, а згодом у техноцентричну, в якій домінують секуляризаційні і богоборчі тенденції. Це визначає дух культури та її дискурс, який виявляється відповідними процесами в педагогіці та інших сферах.

Якщо продовжити тему порушення мотивації, в основі якої лежить орієнтація на сумнівне явище, що визначається як унікальна довершеність, постійне вдосконалення та рецидивне покращення, то воно переростає згодом для самого суб'єкта в психологічну проблему. Скільки можна покращувати!? Нерідко надцінна ідея, хронічного покращення здоров'я зустрічається в спортсменів і фізкультурників та входить до структури патологічних характерів [10]. Інколи визначається така деформація характеру, як соматотонія [10], що є формою соматоперцептивної психопатії (*leibgefuhlpsychopathie*) і описується як непомірна, а то й нарцисична увага до свого тіла, зовнішності, здоров'я, фізичних можливостей і форми. Це комбінується з чудер-

нацькими дієтами, системами оздоровлення, асоціальною чи гіперсоціальною (надзвичайно правильною) поведінкою та використанням психоактивних речовин — алкоголю і наркотиків. А основою соматотонії є непомірна ідея кількості і досягнень у сфері здоров'я. Відбувається зміщення цілей від життя і здоров'я до найкращого життя і дуже великого здоров'я. Кінцевим результатом є нові хвороби і психологічні проблеми, оскільки цілі неприродні є викликом Богу. В зазначеному спрямуванні згадується духовна сентенція про те, що дорога в пекло вистелена благими намірами.

Щоб краще зрозуміти, що має бути центральним у здоров'язберігальній компетентності, ми деталізуємо важливі цілі та їх ієрархію. За рівнем важливості для вчителя фізкультури на першому місці має бути життя дитини, оскільки інтенсивне чи специфічне фізичне навантаження в сучасних умовах тотальних і швидких цивілізаційних [7; 13], екологічних та антропологічних змін збільшує ризики для життя і здоров'я [3; 9; 11]. Ієрархія цінностей здоров'язбереження у вчителя фізкультури буде відмінною від педагогів інших спеціальностей. У цій ієрархії первинним є збереження життя, а все інше, зокрема здоровий спосіб життя, вторинним. У збереженні життя в структурі здоров'язбереження центральним є також питання кардіологічного здоров'я [11] і, насамперед, невідкладних кардіологічних станів. У зв'язку з цим і структура здоров'язберігальної компетентності вчителя фізкультури буде відрізнятися від педагогів інших спеціальностей. Ми описуємо це як особливість *домінування та первинності цінності життя над проблемами здоров'я та фізичної підготовки в структурі здоров'язберігальної компетентності* вчителя фізичної культури. Формуватися здоров'язберігальна компетентність у вчителів фізкультури буде також відмінним способом та шляхом, де, як зазначалося, на першій позиції перебувають питання життя й кардіологічного здоров'я [11], а не здорового способу життя чи здоров'я, зокрема. При трансформації вищезазначених модельних, ідеалізованих особливостей структури здоров'язберігальної компетентності в технології підготовки вчителів фізичної культури ми формуємо *принцип домінування та первинності цінності життя над проблемами здоров'я та фізичної підготовки в професійній діяльності* вчителя фізкультури. Тобто життя первинне [11], а фізична підготовка і всі інші навчально-виховні питання вторинні. Зазначене правило виглядає тривіальним, але відсутність чіткої й однозначної установки на домінування життя над іншими питаннями сформувало в освіті цілий потік дегуманістично спрямованих тенденцій: орієнтація на унікальний навчальний і тренувальний результат, раннє навчання, дивакуваті і неадекватні методи навчання та виховання (загартовування за методикою П. Іванова, ейдетика), інтенсифікація навчання та тренування. Воно й не дивно, оскільки в олігархічному капіталізмі, як і при соціалізмі чи в тоталітарно організованих суспільствах, життя є вторинним, а м'які (soft) способи його вкорочення оригінальними, різноманітними й ефективними. Первинними цінностями в цих суспільствах виступають якісь досягнення, що мають опредмечену і кількісну природу [4] — навчальні, тренувальні, виховні, спортивні, індустріальні. Принцип домінування та первинності цінностей життя над проблемами здоров'я та фізичної підготовки в структурі здоров'язберігальної компетентності при розумінні його ширше, зазвичай *домінування цінності і первинності життя дитини над навчально-виховним процесом*, має бути базовим підходом у педа-

гогіці та і її незаперечним правилом. Тоді не будуть виникати чудернацькі програми з оздоровлення дітей із використанням абсурдних дій, як, наприклад, загартовування за методикою П. Іванова, які можуть спричинити системні порушення здоров'я чи навіть смерть учнів. Принцип первинності життя, який ми пропонуємо актуалізувати і формалізувати, має еквівалент у релігійній традиції — не вбий чи м'якше сформований в медицині — не зашкодь. Інша заповідь — не створи собі кумира — трактується також як первинність Бога і життя, а все, що в цю заповідь не потрапляє, є вторинним. Для педагогів зазначена заповідь застерігає, що не потрібно експериментувати на дітях, а особливо — на уроках фізкультури [11]. Діти і життя первинні, а експерименти на дітях й амбіції вчителя вторинні, частіше й непотрібні. Досліди, передовсім, як інтелектуальне чи фізичне перевантаження дітей, раннє навчання [6; 11] і соціалізація, педагогічний стрес [9], є бездуховністю, оформленою в систему, прикриту фіговим листком гуманізації. Зазначений принцип *домінування та первинності цінності життя над проблемами здоров'я та фізичної підготовки в структурі здоров'язберігальної компетентності* вчителя фізкультури і сам підхід з позицій ієрархії цінностей може бути використаний для аналізу структури будь-яких педагогічних компетентностей.

Проаналізуємо минуле для кращого розуміння теперішнього стану тенденцій та освітніх цінностей і цілей. В основі сучасної підготовки фахівців фізичної культури значною мірою лежить радянська система, яка за своєю суттю представляє секуляризовану і дегуманізовану германо-російську модель із прихованим мілітаристським і класовим орієнтуванням. З зазначеною традицією майбутній вчитель фізкультури чи тренер проходить вишкіл, опираючись на класичні предмети: фізіологію, анатомію, спортивну медицину і спортивну підготовку, що загалом дає високий рівень професіоналізму. Сумнівно, що придумують щось краще, бо та система виросла із запитів життя і мала цільове спрямування на захист Батьківщини, здоров'я, трудові та спортивні досягнення. Вона розвивала традиції фізичної, психологічної і частково духовної підготовки традиційних культур — Спарти, Риму — і несла в собі їх дух сили та культ здорового тіла і духу. Водночас радянська система робила акцент не на душі, психіці і навіть не на людині, а на її досягненнях. При цьому питання здоров'я, екзистенції [15], смислів існування, особистості, свободи, любові, долі, майбутнього, співвідношення часу і ресурсів до отриманого результату та самого життя були вторинні чи взагалі не враховувались. Ця система була однобокою, а у своєму контексті містила ненависть до класово неповноцінних елементів — «гнилої інтелігенції», селян, аристократів. Система також не бачила і не сприймала, ігнорувала, а за своєю сутністю ненавиділа хворих та інвалідів. Робились спроби сформувати класово зрілого фізкультурника, який мав бути вище таких пережитків, як співчуття, жалість, людяність. Йому прищеплювали ненависть до аналізу можливого майбутнього і його викликів, бо це майбутнє у формі світлого було приватизоване партією. Звідси ідеологічні й духовні основи недостатньої антиципації (передбачення, програмування майбутнього) у деяких учителів фізкультури і тренерів. Ідея така — не думай, тренуйся, працюй, воюй — подумай за тебе. А хіба типовий пострадянський рекетир, що навідувався на чай із праскою до дрібного власника, інший? Такий типаж вийшов з радянського і пострадянського спорту і перейняв його класовий дух експро-

пріації, сили, тіла і відсутності антиципації та людяності. Тому ці всі ідеї та їх духовна складова перейшли в сучасні контексти спорту і фізичної культури, що обумовлює неухагу вчителя фізкультури до очікуваного майбутнього, а в ньому ризику й можливі хвороби дітей чи проблеми їхнього здоров'я.

Мистецтво, яке демонструвало радянський ідеал майбутньої досконалої класової людини, об'єктивно вказувало на реальний стан духовності щодо спорту і фізкультури. Тому з'явилася класово повноцінна дівчина з веслом без серця й розуму, а в майбутньому — без дітей, бо виснажена працею і тренуваннями і готова померти за партію. Типовий Голім тільки в гарній оболонці. Але Голім виготовлений не з мертвої матерії, а з людини вищого за нього порядку. Весь палкий естетизм і експресія з'являються в спогляданні через розвинуту тілесність залишків ментальності, життя та душі. В цьому особливий присмак некрофілії радянського мистецтва, де декорована антропоморфна оболонка має вітальну спрямовану в пусте майбутнє. Це форма, з якої витікає кров культури та її душа. Симулякр загримований під класику. Людина розглядалась як функція, що притаманно для радянської системи. Тому потуги митців це явище приховати насправді приводили до ще більшого вип'ячування людинонена-висницької та бездуховної сутності більшовизму й марксизму. Подібні тенденції існували і в західному підході до життя, але вони дещо обмежувалися релігією і традицією. В суспільстві постмодерна радянська й західні традиції об'єдналися і продовжують інстелювати в соціальну сферу і педагогіку парадигми: людини-цілі, людини-комп'ютера, людини-голіма, людини-оболонки, людини-унікуму, людини-функції, людини-досягнення, людини-титана-бога. Від цих форм у подальшому розвитку утворюється людина-рекетир, людина-паразит, людина-нероба. Справжня культурна традиція, яка втрачається, говорить інше, актуалізуючи людину-життя, людину-екзистенцію, людину-серце, людину-любов, людину-самодостатність. У питаннях ставлення до дитини [2; 7], до спортсмена сконцентровані основні тенденції [4; 13] сучасної цивілізації. Особливо химерно це виглядає під час аналізу долі видатних спортсменів. Після завершення спортивної кар'єри в декого з них життя ставало неймовірно складним — за правилом функція реалізована, а людина вже не потрібна.

Українська освіта має переорієнтувати завдання вчителя фізкультури з цілепокладання на досягнення конкретних показників фізичної підготовки у сферу здоров'язбереження [3; 11], гуманізму, антропоцентризму [6; 8] і любові до дитини. Необхідно інтелектуалізувати й психологізувати фізичну підготовку. В цьому напрямі багато зроблено — введений медико-педагогічний контроль. Водночас об'єктивною причиною такого нововведення стали випадки загибелі дітей під час уроків фізкультури [11]. Тобто зреагували не з випередженням, а із затримкою, що віддзеркалює те, що здоров'я є вторинне для системи.

У попередню епоху у фізичній культурі домінувала енергія та дух спорту, сили, змагань, а психологізму було недостатньо, крім деяких ефективних навичок у спілкуванні та функціонуванні в межах спорту і фізкультури. У зв'язку з цим нерідко спортсмени були соціально дезадаптовані. У фізичній культурі й спорті того часу панував архетип [14] титанів, переважно Прометея. Із сюжетів давніх міфів ми знаємо, що титани були прокляті богами і знаходилися в Тартарі (Tartaros), де безперервно ді-

яли та працювали над примарними революційними цілями. Тартар, в розумінні древніх, був гіршим місцем, ніж царство тіней чи пекло. Титанам як хтонічним істотам не до любові і питань екзистенції чи людяності, їхня справа — робота і недосяжні цілі. Наш час засвідчив те, в чому не сумнівалися люди минулих епох — людина кінечна в земному вимірі та безкрайня в душі, екзистенції [15] і духовному світі. Тому тепер поступово проходить перехід фізичної культури з більшовицької титанічної моделі досягнень на людиновимірну концепцію. В цьому аспекті задачі післядипломної освіти не тільки у формуванні нових знань, умінь і навичок, а в переструктуруванні наявного досвіду й інтелекту вчителів фізкультури та центруванні їх на людині, її психології, здоров'ї, душі і серці. Особливе значення для формування здоров'язберігальної компетентності має актуалізація інклюзивного підходу як одного із шляхів гуманізації.

В історичному контексті склалося так: учитель фізкультури переважно в молоді роки займався спортом, який, окрім фізичної підготовки, навчає працювати в команді, формує цілепокладання, пробуджує соціальну активність. У Радянському Союзі, в атеїстичному суспільстві, спорт виконував функцію світської релігії. Тому в підготовці спортсменів є прихований специфічний релігійний контекст. У спорті існує таке поняття, як спортивний дух, близький до поняття бойовий дух, а в бойових видах спорту він поєднується в одне ціле. Будь-який культурний феномен має свої глибинні корені, які ведуть у давні часи. Ми можемо деякі культурні явища розглядати як спосіб комунікації з певними епохами, наче історичний ліфт, за допомогою якого ми частково переносимо певні ідеї і феномени з інших часів. Такий обмін здійснюється архетипами — глибинними структурами колективного несвідомого [14], які відносно незмінні в часі. Архетип є самостійною, неусвідомленою, стійкою, архаїчною частиною психіки із специфічною сильною енергетикою, власною ініціативою, варіативним символізмом, а також має амбівалентну структуру, яка несе одночасно позитивні й негативні смисли. Проаналізувавши з антропокультурних позицій сучасний спорт, зазначимо, що в його основі лежать архаїчні культури, а в тих культурах були людські жертвопринесення. Близькими до спорту є архетипи Діоніса, Героя, Жертвопринесення, Вотала (Бог війни германців) й античні боги та герої (Марс, Манія, Арей, Афіна Паллада, Геракл, Персей, Артеміда, Аполлон). Іншим джерелом спорту була військова підготовка з відповідними архетипами Воїна. Відомо, що богам війни приносилися жертви. Хіба мало в сучасному спорті гине людей чи стає інвалідами?! Згадаймо хоча б недавнє побоїще футболістів у Каїрі. В ньому є ознаки жертвопринесення. Фізична культура є похідна від спорту, тому в ній за принципом рекурсивності значно зменшеною формою також відображені всі феномени спорту, зокрема його глибинна духовна сутність. І не дивно, що фізична культура має своїх жертв [11]. Буває, що й учителі фізичної культури ведуть себе специфічно — в дусі архаїчної духовності спорту. Випадки загибелі дітей унаслідок раптової серцевої смерті на заняттях фізкультури вказують не тільки на кардіологічну катастрофу, а на глибинні духовні проблеми. Ми з певною мірою достовірності можемо вважати їх несвідомим жертвопринесенням древнім богам через сучасну безтолковість і порушення гігієнічних норм. Наприклад, одна з учителів фізичної культури, не зважаючи на попередження, довела дитину своїх знайомих неадекватними фізичними навантаженнями до нападу бронхіальної астми. Таких прикладів є достатньо.

В цих випадках людьми керує не розум, а одержимість (Ergriffenheit), яку формують архетипи тієї діяльності, в основі якої — культ сили, війни і результату, а не здоров'я і гуманізму. Це архетипи Воїна, Діоніса, Одіна-Вотана. Масова фізична культура і спорт нерідко зустрічали супротив в українських дітей. На нашу думку, це обумовлено не ігноруванням можливості тренуватися, а через духовне і психологічне несприйняття людьми української традиції та посвяченими в ортодоксальну релігію духу та дискурсу фізичної культури і спорту. Діяльність фізичної культури і спорту побудовані на інших ідеях, ніж традиції слов'янських суспільств. На невидимому духовному рівні спорт — це форма поклоніння античним богам і близьким до них духовним феноменам. В олімпійському русі ці явища присутні: олімпійський вогонь — це жертвний вогонь, стадіони — то храми античним богам. Спорт первинно використовувався як форма поклоніння богам. І одна із причин активного його впровадження в сучасну культуру — це ідея витіснення традиційних релігійних культів, передусім ортодоксального християнства світськими релігіями, і зокрема спортом, з метою панування над народом і перетворення його в екзальтовані, легко керовані маси. Подивіться хоча б на футбол: хіба це не віра. У 1917 р. відбулася соціальна революція, яка містила в собі і спортивну революцію. Людям пояснили, що рухатися, бігати потрібно інакше — не так як раніше, а спортивно, фізкультурно і класово. Ці явища досліджені в культурній антропології. Кожна культура формує свою специфіку рухової сфери [2]. Недарма атеїстична країна — Радянський Союз — приділяла такого великого значення одній із своїх псевдорелігій — спорту як засобу підготовки до війни і перекування людини в антирелігійному спрямуванні. Щось подібне було в Третньому Рейсі. Тоталітарним режимам без культу успіху, сили і культу надлюдини неможливо було б здійснювати свої плани. До сказаного вище цікаво навести думку Еріха Фрома, який вважав, що в сучасному суспільстві існують різні форми примітивних релігій і культів [12]. Серед масових і могутніх форм ідолопоклонства він виділяв поклоніння насильству й успіху. Ми описали одну з духовних традицій, яка зв'язує фізичну культуру, її практику і цілі зі спортом та архаїчними кльмиками древності й архетипами Воїна й Діоніса.

Інша традиція чи друга духовна лінія в спорті й фізкультурі відображає протилежне бачення, ніж описано попередньо. Другий духовний напрям у фізичній культурі та спорті, на нашу думку, представляє трансформацію першої мілітарної й античної традиції спорту, що прийшла до нас із древності крізь преломлення в християнській парадигмі, традиційній українській і слов'янській культурі, дохристиянських контекстах культури, кордоцентризмі й фантастичній вірі у світле майбутнє, нав'язаній більшовиками. Все разом сформувало специфічну й унікальну традицію спорту в Україні та в країнах СНГ. На фоні заборони релігії та духовних практик у Радянському Союзі спорт залишався однією офіційно дозволеною і шанованою псевдорелігійною традицією. Спортсмени і фізкультурники мали можливість перебувати у змінених станах свідомості, знаходитись в екстремальних станах, виносячи з них специфічний досвід, формувати цілепокладання, що за енергетичною насиченістю і мотивацією наближало їх до феномену віри, і знаходитися в одухотвореному середовищі свободи, ейфорії, мрії, натхнення, які дає спорт, а також мати вільний час. Вони отримували багатий духовний, психологічний, комунікативний і соціальний досвід та були реалізованими як особистості. Всі зазначені компоненти є важливі для духовних практик різного рівня.

Вчителі фізкультури, які хоча б трохи були посвячені в спорт навіть під час навчання в педагогічному вузі і винесли досвід зазначених духовних і психологічних практик спорту, ставали на порядок вище за інших педагогів, які не мали такого досвіду. Це стосувалося змінених станів свідомості, досвіду контакту з глибинними шарами колективної і своєї свідомості, які наближаються до містичного, духовного бачення світу – ноуменального досвіду [14]. А ті фахівці, які зуміли ще й набути спеціального інтелектуального багажу і загального рівня культури й освіченості, ставали Вчителями з великої букви. Таких фахівців, за нашими спостереженнями, немало серед тренерів і вчителів фізкультури.

Тому духовним компонентом здоров'язберігальної і професійної компетентності вчителя фізичної культури буде його релігійний стан і дискурс відповідно до ортодоксальної віри, в яку він посвячений; світська духовність, кордоцентризм, духовність української культури та мови, людяність, спортивний дух і духовність, а також загальнолюдський, традиційний та особливо цінний власний духовний досвід, якого набуто в екстремальних ситуаціях у спорті. Такий духовний потенціал за умови його адекватного, людиноцентристського, коректного без зверхності використання у взаємодії з інтелектуальними можливостями і соціальною спрямованістю забезпечить духовну складову здоров'язберігальної і професійної компетентності вчителя фізкультури. В цій другій традиції фізичної культури і спорту формуються в педагогічному середовищі цінності здоров'язбереження, ідеали спорту, доброти, краси, духовності і серця. Це трансформована з архаїчного, античного, традиційного українського та радянського минулого інтелектуалізована й одухотворена наша спортивна і фізкультурна традиція, носіями якої є вчителі-професіонали та тренери. Цей напрям став надійним чинником і складовою української культури. У зв'язку з цим ми вважаємо духовний компонент важливим системоутворювальним чинником здоров'язбереження.

У цьому напрямі панують системоутворювальні ідеї — дії серця, життєвих сил, людяності й колективізму. Схематичне зображення основних аспектів духовної природи чи їх еквівалентів реальності в структурі здоров'язберігальної компетентності вчителя фізичної культури та тренера буде виглядати таким чином: $cor + soma + vita = \text{любов} — \text{успіх} — \text{здоров'я} — \text{екзистенція і мир}$ (серце + тіло + життя = любов — успіх — здоров'я — екзистенція і мир). Сердечність, духовність і спрямованість до добра + тілесність + вітальність формують дух здоров'я, щастя, благополуччя і миру та любов. Елементи, що зліва, у формулі співвідносяться з елементами правої сторони, утворюючи семантичні пари, наприклад: серце – любов; життя – здоров'я. Такі вчителі фізкультури і тренери є носіями зазначених якостей та їхні серця випромінюють тому, що їхні духовні сили та психологічні енергії проходять крізь серце. Зрозуміло, що зазначена вище оптимальна структура духовної сфери і відповідні їй мотивація і шлях закладають духовну основу здоров'язберігальної компетентності вчителя фізкультури.

Інший, раніше описаний напрям, що продовжує традиції архаїчних культів війни і змагання, поєднавшись з ідеєю класової боротьби, підприємницьким і цинічним духом капіталізму, кримінальним романтизмом, нарцисизмом, неробством та нігілізмом пострадянської епохи, сформував професійних бойовиків, рекетирів, злочинців, аферистів та воїнів. У цьому напрямі панує культ тіла, сили-руки, крайнього індивідуалізму і ресурсів. Це представлено такою формулою: $soma + manus + ego = \text{успіх} —$

gold — війна — morbus, (тіло — рука — крайній індивідуалізм = успіх — золото — війна — смерть). Надалі представимо таким чином: тілесність як еквівалент духу і духовна спрямованість на експансію + сила, агресія через маніпуляцію і руку + центрування на собі. Внаслідок — успіх і золото — є чи нема, але війна, агресія є точно. Нерідко додається ще й загибель. Духовні складові першої архаїчної традиції, зв'язаної з архетипом воїна, є не просто духовними складовими, а в психологічній проекції мотивацією, що визначає вчинки. В життєвій трансформації вони виступають шляхом. Центральні мотиви (тіло і сила) реалізуються як інструмент експансії. А шлях через тіло і руку — до війни та агресії. В м'якій формі це проявиться нехтуванням і неухважністю до здоров'я вихованців, хамством, криком, приниженням, поведінковою і ситуаційною неадекватністю, інтелектуальною обмеженістю й одержимістю (Ergiffenheit) до тренування. Цей шлях оминає чи не включає серце і є ефективним для експансії, бо серце може загальмувати недобрі спрямування. Еквівалентом серця в системі виступає центрування на ресурсах в символізмі — gold (англ. золото), що є серцем війни. Зрозуміло, що у вчителя фізичної культури чи тренера з вищеописаною структурою духовної сфери здоров'я учня буде вторинним.

Оглядом представимо важливі психологічні системоутворювальні складові здоров'язберігальної компетентності, що, на нашу думку, найбільше пов'язані з духовними компонентами та формують ефект синергії. Це такі компоненти: емоційний, когнітивний та антиципаційний. Разом система може бути описана як: дух — почуття — думка — майбутнє.

Рівень спеціальних і загальних знань, їхня специфіка структурування, здатність бути використаними і мобілізованими для реалізації невідкладних задач представляють когнітивну складову здоров'язберігальної компетентності, яка є частиною інтелектуального компонента здоров'язбереження. У когнітивному компоненті важливим є здатність використовувати етиопатогенетичний підхід для аналізу складних ситуацій [11], що натомість формує антиципацію (вміння передбачати, програмувати події й обирати оптимальний вихід із ситуації).

Особливе місце, на нашу думку, займає антиципаційний компонент здоров'язберігальної компетентності, що виявляється в здатності вчителя фізкультури передбачати різні життєві ситуації, зокрема кризові події, та вмінні аналізувати можливі сценарії майбутнього з вибором оптимального. Антиципація є інтегративним психологічним феноменом, який характеризує особистість. Феномен антиципації являє сенсорну, перцептивну, когнітивну складові і представляє собою досконалий механізм адаптації. Вчителю фізкультури необхідно за допомогою етиопатогенетичного підходу актуалізувати й формувати перцептивний, сенсорний, вербально-логічний компоненти антиципації. Цінним є так зване панорамне бачення ситуації, що полягає в постійному і непомітному для стороннього спостерігача контролі навчально-виховного процесу, яке дає можливість швидко втрутитися в нього для попередження небажаних подій.

Важливою є також емоційна складова здоров'язберігальної компетентності, яка визначається в опануванні вчителем на свідомому рівні сферою емоцій з метою тонкої діагностики, а також для ефективного спілкування й оптимізації дій у кризових ситуаціях і за звичайних умов професійної діяльності.

Для включення до структури здоров'язберігальної компетентності вчителя фізичної культури та тренера духовних традиції ортодоксальних релігій, кордоцентричних ідей, духовних дохристиянських і сучасних контекстів культури та людяності і гуманності необхідно в програми підготовки студентів ВНЗ і закладів підвищення кваліфікації вміщувати питання релігії, психології, етики, мови, літератури, історії, мистецтва, культурної і психологічної антропології, екології, медицини та відвідування музеїв, храмів, спілкування з носіями духовних традицій. Важливим і ефективним є в процесі підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури розгляд питань, присвячених проблемі серця у форматі спецкурсів — спортивної кардіології, морфофізіології серцево-судинної системи, невідкладних станів із розглядом духовних, психологічних та антропологічних аспектів культури. Крім того, до підготовки слід включати питання інклюзії. Такий досвід існує у Вінницькому обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників, де суто професійні спецкурси спортивної кардіології і морфофізіології представлені в здоров'язберігальному, духовному й антропокультурному контекстах [11]. У вчителя фізичної культури має бути сформоване інтегративне бачення людини, де вона уявляється як неповторний, цілісний, духовний, антропологічний, культурний, психологічний, лінгвістичний та біологічний феномен, а не як редукована функція навчально-виховного чи тренувального процесу.

Висновки

1. Ми представляємо такі важливі компоненти здоров'язберігальної компетентності: діяльнісний, духовний, емоційний, когнітивний, антиципаційний, мотиваційний, комунікативний, вольовий, ціннісний, критичний, темпоральний, мовний, професійно-технологічний, поведінковий, ситуаційний, інклюзивний та соціальний. Визначено особливість домінування та первинності цінності життя над питаннями здоров'я і фізичної підготовки в структурі ідеальної моделі здоров'язберігальної компетентності вчителя фізичної культури, а також правило домінування і первинності цінності життя дитини над навчально-виховним процесом. Соціально значимою проблемою, що актуалізує духовну і ціннісну складову фізичної культури в комплексі з питаннями природовідповідності навчально-виховного процесу віковим, психологічним і морфофізіологічним особливостям дитини, є раптова серцева смерть та її профілактика.

2. Фізична культура і спорт представляють цілісний культурний феномен, що з'явився в нашій культурі через привнесення більшовиками античної духовної традиції спорту в радянській інтерпретації в українську культуру, з метою витіснення традиційних релігій, прихованою мілітаризацією та оздоровленням населення. Зазначена традиція спорту є формою світської релігії, що має глибинні корені в минулому людства і несе відповідне приховане культове навантаження у вигляді певних психологічних феноменів та духовності спорту і фізичної культури. Традиції сучасного спорту мають стосунок до колективного несвідомого й архетипів, занурених у стародавні культури, тому зазначені феномени можуть мати специфічний прояв через носіїв спорту і фізичної культури як певний антагонізм до наявної української і християнської традиції. Це реалізується безпричинно, нестримно, енергетично насичено і спонтанно у вигляді культури сили та нехтування проблемами здоров'я, а також латентною агресією до дітей, що може проявлятися через дегуманізацію навчально-виховного процесу.

3. Друга лінія сучасної духовної традиції фізичної культури сформувалася через рецепцію античної і сучасної духовності спорту і трансформацію її через кордоцентризм, християнську парадигму, дохристиянський контекст української культури, більшовицьку мрію про світле майбутнє. Ця традиція побудована на ідеях добра, життя, тілесності, любові та серця. Вона формує і береже здоров'я та життя. Вчитель фізкультури у своїй глибинній сутності в культурі виконує роль провідника, посвячуючи дитину в культуру руху, спорту, сили та здоров'я. Це підтверджується особливим впливом спорту і фізичної культури на наш соціум. Із сфери спорту сформувалася значна частина бізнес-еліти, представників силових структур і кримінально-бізнесового бомонду.

4. Для внесення до структури здоров'язберігальної компетентності вчителя фізичної культури та тренера духовних традицій ортодоксальних релігій, кордоцентричних ідей, духовних дохристиянських і сучасних контекстів культури та людяності і гуманності необхідно в програми підготовки студентів ВНЗ та інститутів підвищення кваліфікації включати питання релігії, психології, етики, мови, літератури, історії, мистецтва, культурної і психологічної антропології, інклюзії, екології та медицини. Важливим і ефективним в процесі підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури є розгляд питань, присвячених проблемі серця у форматі спецкурсів — спортивної кардіології, морфофізіології серцево-судинної системи, невідкладних станів із розглядом духовних, психологічних та антропологічних аспектів культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин П. К. Кибернетика функциональных систем / П. К. Анохин ; под общ. ред. К. В. Судакова. — М. : Медицина, 1998. — 297 с.
2. Белик А. А. Личность, культура, этнос: соврем. психол. антропология / А. А. Белик. — М. : Смысл, 2001. — 560 с.
3. Бойченко Т. Є. Здоров'я як інтердисциплінарна категорія / Т. Є. Бойченко // Валеологічна освіта як шлях до формування здоров'я сучасної людини : матеріали Всеукр. наук. конф. — Полтава, 1999. — С. 26–29.
4. Генон Р. Царство количества и знамения времени: очерки об индуизме; эзотеризм Данте: избр. произвед. / Р. Генон ; пер. с фр. Т. Б. Любимовой. — 2-е изд., испр. и доп. — Можайск : Беловодье, 2003. — 478 с.
5. Зейгарник Б. В. Патопсихология: учеб. пособие для студ. вузов / Б. В. Зейгарник. — 3-е изд., стер. — М. : АСADEMIA, 2005. — 206 с.
6. Качалов Д. В. Научно-концептуальные основы возрастной педагогики как интегративно-функциональной учебной дисциплины / Д. В. Качалов // Известия Урал. гос. ун-та. — 2009. — № 1/2. — С. 117–122.
7. Короленко Ц. П. Homo postmodernicus. Психологические и психические нарушения в постмодернистском мире: монография / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева. — Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2009. — 248 с.
8. Кремень В. Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 2. — С. 17–30.
9. Сергета В. І. Психогігієнічна оцінка особливостей формування особистості школярів в сучасних умовах / В. І. Сергета, О. Ю. Браткова, О. П. Мостова // Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості в сучасних соціокультурних

умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. — Вінниця, 2011. — С. 246–249.

10. Смулевич А. Б. Расстройства личности: траектория в пространстве психич. и сомат. патологии / А. Б. Смулевич. — М. : Мед. информ. агентство, 2012. — 336 с.

11. Федорець В. М. Аналіз та актуалізація взаємодії вікових, нервових і локомоторних детермінант кардіологічного здоров'я в контексті формування здоров'я-зберігального підходу / В. М. Федорець // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. — Вінниця, 2011. — Вип. 12. — Т. 3. — С. 137–145.

12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; пер. с нем. Э. Телятниковой. — М. : АСТ МОСКВА, 2006. — 635 с.

13. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер ; пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. — М. : Мысль, 1993. — Т. 1. — 663 с.

14. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. — М. : Ренесанс ; ИВО-Сид, 1991. — 208 с.

15. Ясперс К. Т. Философия. Просветление экзистенции / К. Т. Ясперс. — М. : Канон + Ребилитация, 2012. — Кн. 2. — 448 с.

Федорець В. Н.

АНАЛИЗ ДУХОВНЫХ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ СИСТЕМООБРАЗУЮЩИХ ФАКТОРОВ ЗДОРОВЬЕСОХРАНЯЮЩЕЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

С использованием междисциплинарного подхода анализируются духовные и психологические системообразующие факторы здоровьесохраняющей компетентности учителей физической культуры. Исследуется духовная составляющая здоровьесохраняющей компетентности, имеющей сложную структуру и связь с когнитивной сферой и антиципацией, которая в своей реализации может отображать влияние коллективного бессознательного.

Ключевые слова: здоровьесохранение, компетентность, учитель физической культуры, спорт, кордоцентризм, традиция, украинская культура.

Fedorets V. N.

THE ANALYSIS OF SPIRITUAL AND PSYCHOLOGICAL SYSTEMFORMATION FACTORS OF HEALTHPRESERVING COMPETENCE OF PHYSICAL TRAINING TEACHERS

The spiritual and psychological system-formation factors of healthpreserving competence of physicaltraining teachers are analyzed with the usage of interdisciplinary approach. The spiritual part of healthpreserving competence is analyzed. This part has a difficult structure and is connected with cognitive sphere and anticipation and can reflect the impact of collective unconscious in its realization.

Key words: healthpreserving competence, physical training teacher, spirituality, sports, cardiocentrism, Ukrainian culture.